

نزهة القلوب

جمشید کیان فر

تألیف حمدالله مستوفی، به کوشش دکتر سید محمد دبیر سیاقی،
روی جلد به تصحیح و تحشیه دکتر محمد دبیر سیاقی، قزوین: نشر طه، ۱۳۷۸.
۲۷۵ ص. بها با جلد گالینگور ۱۸۰۰۰ ریال و با جلد شمیمز ۱۴۰۰۰ ریال.

حمدالله مستوفی از بر جسته‌ترین
متابعات خواجه رشیدالدین فضل الله
همدانی از نویسندگان معتبر سده هشتم
هجری است، مستوفی صاحب سه اثر
بر جسته در تاریخ و جغرافیاست که به
نامهای: ۱. تاریخ گزیده (تألیف در ۷۳۰ هـ.
ق.) که تاریخی عمومی است و مشتمل بر
یک مقدمه و شش باب (هر یک از ابواب
دارای فصولی چند) و خاتمه است. مؤلف
اثر را به نام وزیر خواجه غیاث الدین
محمد فرزند خواجه رشیدالدین فضل الله
همدانی موشح کرده است.
۲ - ظفرنامه: در ادامه شاهنامه فردوسی
است و از زندگانی پیامبر اسلام (ص) شروع
و به زمان سراینده ختم می‌شود (۷۳۲ هـ.
ق) و پانزده سال صرف سرودن آن شده و
۷۵ هزار بیت است که مؤلف ده هزار بیت
آن را به هر یک از هفت سده و نیم از
هجرت رسول الله (ص) بر اساس تقسیمات
سال شمار اختصاص داده و ۲۵ هزار بیت
آن راجع به عرب و ۲۰ هزار آن خاص
عجم و ۳۰ هزار بیت ویژه مغول است.

ظفرنامه تاریخ منظوم با اهمیتی است زیرا که مؤلف در بیان وقایع تاریخی دقتی وافی به کار برده و به ویژه جلد سوم آن که شامل ۳۰ هزار بیت است به تاریخ مغول اختصاص دارد و از این رو از منابع بس مهم عصر مغول محسوب می‌شود. نسخه‌ای از آن که منحصر به فرد بوده و به تاریخ ۸۰۷ هجری در شیراز کتابت شده، در موزه بریتانیا محفوظ است، اخیراً به صورت افست لوحی منتشر شده است.

۳- نزهة القلوب: اثری در جغرافیا و هیئت که تألیف آن پنج سال پس از ظفرنامه و ده سال پس از تاریخ‌گزیده یعنی ۷۴۰ هـ. ق بوده، و در شمار چند کتاب نادر و گرانبهائی است که درباره جغرافیا به زبان فارسی تألیف یافته و از مزیت و جامعیت خاصی برخوردار است.

نزهة القلوب مشتمل بر یک مقدمه، سه مقاله و یک خاتمه است که مؤلف در مقدمه از منابع خود یاد کرده و از آناری چون: صور الاقالیم / ابوید احمد بن سهل بلخی؛ المسالک و الممالک / ابن خردادبه؛ عجایب المخلوقات / زکریا بن محمد بن محمود اعکمونی قزوینی، آثار البلاد / قزوینی؛ فارسنامه / ابن بلخی؛ عجایب البحر؛ آثار الباقیه / ابوریحان بیرونی؛ ولایت کرمان / خواجه‌ناصرالدین منشی کرمانی؛ التفهیم / ابوریحان بیرونی؛ تاریخ اصفهان / عبدالرحمن بن محمد بن اسحق اصفهانی؛ عجایب الاخبار، معجم البلدان / یاقوت

حموی؛ صور الکواکب / شیخ ابوالحسن صوفی، اخلاق ناصری / خواجه نصیرالدین طوسی؛ تنسیق‌نامه ایلخانی / خواجه نصیرالدین طوسی، جهان‌نامه و... سود برده است.

نزهة القلوب که بنیاد آن بر فاتحه و سه مقاله و خاتمه نهاده شده، فاتحه آن مشتمل است بر مقدمه و دیباچه که مؤلف در مقدمه به ذکر ترتیب ابداع افلاک و نجوم و عناصر متعلق به آثار علویه و سفلیه پرداخته و در دیباچه به ذکر ربع مسکون و شرح طول و عرض و صفت اقالیم را توصیف کرده است. متن اصل کتاب شامل سه مقاله است:

مقاله اول: در ذکر تکوین موالیه ثلثه معادن و نبات و حیوان و مبتنی است بر سه مرتبه. مرتبه اول: معدنیات، مرتبه دوم: نباتات و مرتبه سوم: حیوانات و این سه مرتبه هر یک به اشکال و انواع تقسیم می‌شود.

مقاله دوم: در ذکر انسان و آن بر دو گونه است به چهار نظر، نظر اول بر سه صفت (شرح اعضای انسان، قوای انسان ظاهری و باطنی، فواید اعضا و جوارح انسان) تقسیم می‌شود.

مقاله سوم که مفصل‌ترین بخش از کتاب است و همین مقاله است که در ایران دو بار و هر دو بار به همت و کوشش جناب آقای دبیر سیاقی تصحیح شده است و مقاله سوم به چهار قسم. قسم اول در ذکر حرمین

شریفین و مسجد اقصی، قسم دوم: به شرح احوال ایران زمین و خود مشتمل است بر مطلع و مقصد و مخلص که چاپ حاضر شامل قسم اول و قسم دوم بدون مخلص از قسم دوم، و قسم سوم: در ذکر بلادی که جزء ایران نیست اما حکام ایرانی آن را بنا نهاده‌اند، و قسم چهارم: در ذکر عمارات عالیّه مشهور که در دیگر ولایات ربع مسکون است و از معظمت ابنیه، و بالاخره خاتمّه اثر: در ذکر عجایبی که در سایر ولایات ربع مسکون است و در بر و بحر و بیرون از آنچه در ایران زمین است. نزهة القلوب با همه اهمیت و اعتبار آن

نخستین بار به صورت چاپ سنگی به طور کامل چاپ شده (۱۳۱۱ ه. ق) و بار دیگر مقاله سوم کتاب بر مبنای چاپ سنگی و مقابله با چند نسخه خطی در ۱۹۱۵ م به همت لسترنج در سری کتابهای اوقاف گیب به چاپ رسیده است و چاپ حاضر نیز بر مبنای چاپ لسترچ آنها فقط بخشی از مقاله سوم کتاب است. گرچه مصحح محترم در چاپ اول کتاب چاپ کامل متن را وعده داده بودند، متأسفانه چاپ حاضر نیز شامل همان متن قبلی است. با امید به چاپ متن کامل این اثر مهم و ارزنده سخن را به پایان می‌بریم.